

Adam Lityński

Ukraina od Rządu Tymczasowego do zamachu bolszewickiego : w setną rocznicę rewolucji roku 1917

Roczniki Administracji i Prawa 16/2, 83-102

2016

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Artykuł przeglądowy

Review Article

Data wpływu/Received: **19.06.2016**

Data recenzji/Accepted: **15.10.2016**

Data publikacji/Published: **20.12.2016**

Źródła finansowania publikacji: Wyższa Szkoła Humanitas

Authors' Contribution:

(A) Study Design (projekt badania)

(B) Data Collection (zbieranie danych)

(C) Statistical Analysis (analiza statystyczna)

(D) Data Interpretation (interpretacja danych)

(E) **Manuscript Preparation (redagowanie opracowania)**

(F) **Literature Search (badania literaturowe)**

Adam Lityński¹

UKRAINA OD RZĄDU TYMCZASOWEGO
DO ZAMACHU BOLSZEWICKIEGO.
W SETNĄ ROCZNICĘ REWOLUCJI ROKU 1917

NA DRODZE DO REWOLUCJI

Niemal dokładnie trzysta lat dynastia Romanowów panowała w Rosji: od pamiętnego i nadal pamiętanego² opanowania Kremla przez Polskę w 1612 r. do rewolucji lutowej 1917 r. W tym czasie stała się najrozleglejszym państwem świata, zdobywając na zachodzie m.in. wielkie i ważne tereny Ukrainy (XVII w.), a za Piotra Wielkiego tworząc potęgę imperialną, zdobywając m.in. bezcenny dostęp do otwartego morza, gdzie przeniesiono stolicę (1712). Od tego czasu niemal dokładnie sto lat trwała progresja wielkomocarstwowa (m.in. rozbiory Polski), której szczytowym momentem było znowu usunięcie Polaków (i Francuzów)

¹ prof. dr hab., Wydział Administracji i Zarządzania Wyższej Szkoły Humanitas.

² Wszak obecnie dzień usunięcia Polaków z Kremla uczyniono w Rosji świętem narodowym.

z Kremla („o roku ów...”), by po traktacie wiedeńskim (1815) stać się lądowym pierwszym żandarmem Europy. Ale te ostatnie sto lat Romanowych na tronie wielkiego imperium rosyjskiego to okres powolnej i cichej regresji: w czasie Wiosny Ludów Rosja jeszcze pokazała na Węgrzech swoją siłę militarną i reakcyjne oblicze, ale już w kilka lat później (wojna krymska 1853-1856) mit potęgi został co najmniej wielce nadwerężony. Stale jednak była gigantem, którego granice rozciągały się między Kaliszem i Sosnowcem a Władywostokiem i Alaską³, na którym to obszarze żyły – w części zniewolone, ale w części dobrowolnie – liczne narody lub ludy kształtujące się dopiero w narody. Kiedy jednak po rozpowszechnieniu idei Oświecenia, po *Deklaracji praw człowieka i obywatela*, po rewolucjach francuskiej oraz amerykańskiej świat zachodni szybko wkraczał w nową epokę ustroju społecznego i politycznego, Rosja zastała w strukturach społecznych i politycznych epoki feudalnej, a w konsekwencji zostawała w tyle za Zachodem. Mimo rozwoju niektórych gałęzi przemysłu (np. kolejnictwo⁴, ważne w tym gigantycznie wielkim kraju) pod koniec XIX stulecia w Rosji 75% ludności (liczącej w 1897 r. ponad 126 mln⁵) to chłopci, żyjący na najniższym szczeblu społecznych pariasów, w nędzy ekonomicznej i cywilizacyjnej. Do początku XX wieku w Rosji nadal panował absolutyzm, *samodzierzawie*; państwo było scentralizowaną i nieograniczoną monarchią biurokratyczną⁶. Nawet po reformach z 1905 r. i następnych ustawowa definicja rosyjskiego samodzierzawia brzmiała: „Imperator Wszechrosyjski sprawuje Najwyższą Władzę Samodzierżawną. Podporządkowanie się Jego woli wynika nie tylko z groźby strachu, ale ze względu na sumienie, które nakazuje sam Bóg”⁷. Zawodowa administracja w absolutnym systemie władzy służyła władcy a nie ludziom, a stąd nadużycia urzędników i łapownictwo. Niemala warstwa inteligencji, zwłaszcza ludzi młodych, już po wojnach napoleońskich zaraziła się ideami Oświecenia, liberalizmem, a dostrzegając już wówczas ustrojowe i kulturowe zapóźnienie swojej ojczyzny w XIX wieku podjęła walkę o unowocześnienie ukochanego kraju w drodze likwidacji carskiego absolutyzmu winnemu wszelkiego zła. Z takimi hasłami wystąpili już w grudniu (dekabryści) 1825 r. oficerowie pochodzący z wybitnych rodów rosyjskiej arystokracji. Rosyjskie zacofanie względem cywilizowanego świata pogłębiało się i odpowiednio rósł także bunt zwłaszcza młodych liberałów, którzy nazwali się Wołą Ludu. Kiedy (w połowie lat 70.) nie powiodła się ich krucjata

³ Alaska została przez Rosję sprzedana Stanom Zjednoczonym Ameryki w 1867 r.

⁴ Niebywałym osiągnięciem była zwłaszcza Transsyberyjska Kolej, Transsyberyjska Magistrala, Wielka Magistrala Syberyjska: jedna z najdłuższych na świecie linii kolejowych. Łączy europejską część Rosji z Syberią i Dalekim Wschodem. Zbudowana w latach 1895-1916; długość 9332 km nie licząc odgałęzień; biegnie z Moskwy przez Omsk, Irkuck, Chabarowsk do Władywostoku; dwutorowa; z odgałęzieniem do Mongolii i Chin; obecnie zelektryfikowana. *Wielka encyklopedia powszechna* [WEP] XXVII, s. 569; *Leksykon historii świata: Rosja*, red. W. Sienkiewicz, Warszawa 2001, s. 264. Panowanie nad takim gigantycznym obszarem zależało oczywiście przede wszystkim od panowania nad koleją transsyberyjską.

⁵ L. Bazyłow, P. Wieczorkiewicz, *Historia Rosji*, Wrocław – Warszawa – Kraków 2005, s. 315.

⁶ G. Smyk, *Rosyjski model administracji publicznej u kresu Imperium*, [w:] *Nil nisi veritas. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Matuszewskiemu*, red. M. Głuszak i D. Wiśniewska-Jóźwiak, Łódź 2016, s. 451; zob. też tenże, *Źródła prawa administracyjnego w cesarstwie rosyjskim*, „*Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*”, 2010, t. 13, s. 130;

⁷ *Zwód Praw*, wydanie z 1906 r., cyt. za: G. Smyk, *Rosyjski model administracji publicznej...*, s. 452.

na wieś i próba rozbudzenia wsi, narodnicy przeszli do stosowania terroru indywidualnego: dość skutecznie co do ich ofiar (łącznie z carem Aleksandrem II zabitym w 1881 r. przez Polaka Ignacego Hryniewieckiego), ale zupełnie nieskutecznie, jeśli chodzi o zmianę ustroju.

Rozwój gospodarki kapitalistycznej w Europie pociągał za sobą przemiany gospodarcze m.in. na Ukrainie, która była gigantycznym spichlerzem zbożowym i cukrowym, skąd szedł rosyjski (ukraiński) eksport przez porty czarnomorskie do Europy Zachodniej. Wieś ukraińska żyła na ogół w skrajnej nędzy, ale rosła siła drobnomieszczactwa ukraińskiego, a wraz z nią pomnażały się szeregi inteligencji ukraińskiej. Opór rusyfikacji zaczęły stawiać najpierw towarzystwa oświatowo-kulturalne (Hromady); wkrótce w Kijowie, Odessie, Charkowie i innych miastach powstawały filie Woli Ludu (Narodnej Woli); dokonywano zamachów; ćwiczyły się siły przeciwników carskiego despotyzmu. Pod koniec stulecia powstawały pierwsze organizacje socjalistyczne (złożone początkowo głównie z polskich studentów na uniwersytecie w Kijowie), socjaldemokratyczne, do których przenikały idee marksistowskie. W Galicji Wschodniej rozwój ukraińskiego ruchu narodowego ułatwiała autonomia⁸.

Na Ukrainie rozwój przemysłu, a więc proletariatu miejskiego, przy jednoczesnej wielkiej biedzie na wsi skutkowało od początku XX wieku silnymi ruchami zarówno w mieście, jak i na wsi. Aktywizowali się działacze licznie powstających, nielegalnych na ogół, partii: SDPRR, Ukraińskiej Partii Rewolucyjnej o profilu nacjonalistycznym, która rozpadła się na Ukraińską Partię Narodową oraz na Ukraińską Socjaldemokratyczną Partię Robotniczą. Założona wówczas ogólnorosyjska partia Konstytucyjnych Demokratów (tzw. kadetów)⁹ miała swoje organizacje na Ukrainie; zbliżone do kadetów było nieco późniejsze (1908) Towarzystwo Ukraińskich Postępowców. Liczne i popularne na Ukrainie były koła Ogólnorosyjskiego Związku Chłopskiego. Kompromitująca klęska caratu w wojnie z Japonią (1904) przyspieszyła i nasiliła narastający kryzys społeczny i polityczny. Rozpoczęte już w 1900 r. rozruchy nasiliły się po wiadomościach o petersburskiej „krwawej niedzieli” (9/22 I 1905). Coraz częściej padały hasła autonomii Ukrainy. Obok wystąpień chłopów, robotników, studentów, pojawiło się nowe ważne zjawisko: bunty żołnierzy (pancernik „Potiomkin”; bunty w garnizonach w Sewastopolu, Charkowie, Kijowie¹⁰). Nowum stały się rady delegatów robotniczych, organizujące życie publiczne w miastach; to oryginalna zdobycz rewolucji 1905 r. Okres reakcji i represji po rewolucji 1905 r. na Ukrainie – w przeciwieństwie do innych rejonów imperium rosyjskiego – nie przyniósł znaczącego uspokojenia sytuacji. Nasilały się strajki w przemysłowych miastach i rozruchy po wsiach, rosły niepokoje we flocie czarnomorskiej, aktywizowali się agitatorzy socjaldemokratyczni, lawinowo rosła ilość niele-

⁸ W. Serczyk, *Historia Ukrainy*, Wrocław 2009, s. 203-222.

⁹ Konstytucyjni demokraci; tzw. kadeci – Partia Konstytucyjno-Demokratyczna, od 1906 r. Partia Wolności Ludu; utworzona w X 1905, partia liberałów; skupiała głównie inteligencję; program przewidywał wprowadzenie w Rosji monarchii konstytucyjnej; po rewolucji lutowej opowiedzieli się za ustrojem republikańskim; mieli w programie dokonanie ograniczonej reformy rolnej; opowiedzieli się przeciwko bolszewikom, a ci ogłosili ich wrogami ludu. *Leksykon historii świata: Rosja...*, s. 139.

¹⁰ W. Serczyk, *Historia Ukrainy...*, s. 230.

galnych wydawnictw. Nadeszła kolejna fala zamachów terrorystycznych organizowanych przez eserowców¹¹ (którzy wszak wywodzili się z Narodnej Woli); m.in. zastrzelony został (28 VI 1906) dowódca floty czarnomorskiej za okrutne rozprawienie się z powstaniem marynarzy kilka miesięcy wcześniej, w całym imperium zamachów było bez liku; do Kijowa przybył największy terrorysta świata owych czasów – Borys Wiktorowicz Sawinkow. Coraz częściej pojawiające się na Ukrainie hasła narodowe ucichły jednak wówczas, gdy wyraźnie zarysowała się nadciągająca wojna. Nacjonaliści ukraińscy porozumieli się z konstytucyjnymi demokratami, rezygnując z żądanej autonomii dla Ukrainy¹². We Lwowie zaś wśród ukraińskich organizacji w końcu przeważała opcja opowiadająca się za stworzeniem autonomicznej Ukrainy wchodzącej w skład monarchii habsburskiej; opowiadał się za tym również metropolita unicki Andrzej Roman Szeptycki; utworzono Kureń Strzelecki strzelców siczowych. Gdy ruszyła ofensywa rosyjska, ukraińskie centrum polityczne ze Lwowa przeniosło się do Wiednia. Po akcie dwóch cesarzy 5 listopada 1916 r. Ukraińska Partia Narodowo-Demokratyczna zaprotestowała przeciwko niemu, obawiając się, że wyodrębnienie Galicji może wzmocnić przewagę polską w tym kraju, Zażądano podziału Galicji na dwie części: zachodnią („Wielkie Księstwo Krakowskie”¹³) oraz większą wschodnią, i w tej drugiej utworzenia odrębnego ukraińskiego kraju koronnego w ramach Austrii¹⁴. Konflikt ukraińsko-polski zaczął się rysować.

WIELKA WOJNA

Nad wszystkimi dalszymi wydarzeniami w imperium (jeszcze) Romanowych miał zaciążyć przebieg wojny. Rosja imponowała liczbą żołnierzy¹⁵, ale należyte zaopatrzenie

¹¹ Socjaliści-Rewolucjoniści (SR – eserowcy) – radykalna, lewicowa partia powstała w 1901 z połączenia środowisk narodnickich (Narodnej Woli – Woli Ludu); program zakładał walkę rewolucyjną z caratem i utworzenie republiki demokratycznej oraz przekształcenie Rosji w republikę federacyjną; odrzucali dyktaturę proletariatu; stosowali terror indywidualny, przeprowadzili liczne udane zamachy; od 1905 wśród czołowych przywódców byli Aleksander Kiereński i Borys Sawinkow; odegrali istotną rolę w rewolucji 1905 r., po rewolucji lutowej 1917 stali się najliczniejszą partią polityczną Rosji, ale byli wewnątrznie niejednocli, podzieleni na prawicę i lewicę; do VIII 1917 wspólnie z mienszewikami mieli większość w radach delegatów robotniczych, chłopskich i żołnierskich; w wyborach XI 1917 do Konstytuanty zdobyli ponad 50% głosów i mandatów; prawica s-r wystąpiła przeciwko bolszewickiemu zamachowi i organizowała centra oporu; lewica s-r zaś współpracowała z bolszewikami i do marca 1918 (do traktatu brzeskiego) współtworzyła rząd (Radę Komisarzy Ludowych); VII 1918 podjęli próbę zbrojnego obalenia władzy bolszewików, po czym zostali zlikwidowani przez Czekę; na Ukrainie zaś odrębną Ukraińską Partię Socjalistów-Rewolucjonistów oficjalnie założono w IV 1917, a jednym z jej liderów stał się M. Hruszewski. Zob. m.in. *Leksykon historii świata*, red. A. Bartnicki, Warszawa 1998, s. 413; *Leksykon historii świata: Rosja...*, s. 238-239; *Słownik historii XX wieku*, B. Bankowicz, M. Bankowicz, A. Dudek, Kraków 1993, s. 120-121.

¹² W. Serczyk, *Historia Ukrainy...*, s. 240-241.

¹³ Nazwa ta stale figurowała w oficjalnej pełnej nazwie kraju koronnego: „Królestwo Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim i Księstwami Oświęcimskim i Zatorskim”. Nie wynikały z tego żadne konsekwencje natury administracyjnej. H. Batowski, *Rozpad Austro-Węgier 1914-1918 (Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne)*, Kraków 1982, s. 150.

¹⁴ Tamże: H. Batowski, *Rozpad Austro-Węgier...*, s. 150; W. Serczyk, *Historia Ukrainy...*, s. 247.

¹⁵ Zob. na ten temat bliżej B. Голубко, *Армія Української Народної республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу*, Львів 1997, s. 24.

w sprzęt miała uzyskać dopiero w 1917 r. i dopiero wówczas miała osiągnąć właściwy potencjał militarny. Rok 1914 przyniósł straszną klęskę w Prusach Wschodnich i duże sukcesy na froncie austriackim, gdzie Rosja zajęła większą część Galicji. Ale już wtedy zaczęto odczuwać drastyczne braki zaopatrzeniowe; dla masy ludzi brakowało nawet karabinów. Brakowało też wyobraźni politycznej, by pozyskać nie-Rosjan, choćby tych, na ziemiach których będą się toczyć działania wojenne. Odezwa tylko głównodowodzącego (a nie cara) wojsk rosyjskich w ks. Mikołaja Mikołajewicza z 1(14) sierpnia 1914 r. o zjednoczeniu ziem polskich pod berłem cara świadczyła o nienadążaniu za biegiem historii.

W drugim roku wojny, jak wiadomo, ofensywa niemiecka rozpoczęła się 2 maja 1915 r. pod Gorlicami, a straszna klęska wojsk rosyjskich zamieniła się w dalszym pościgu w niebywały pogrom¹⁶; potem druga ofensywa – rozpoczęta w lipcu – przyniosła Rosji kolejny pogrom i przesunęła linię frontu o 480 kilometrów¹⁷; front w 1915 r. zatrzymał się na Dźwinie, na przedpolach Rygi; niemiecka flota wojenna wpłynęła do Zatoki Ryskiej, ostrzeliwując Parnawę. Nowy rok 1916 roku witany był zarówno w Londynie, Paryżu, jak i Berlinie oraz Wiedniu z przekonaniem, że to już koniec Rosji w wojnie. Politycy zachodni pamiętali o rewolucji 1905 r., której katalizatorem wszak była klęska w wojnie z Japonią. Generałowie rosyjscy zaś pamiętali o klęsce Napoleona, gdy ten wszedł za daleko w głąb niezmiernych obszarów imperium rosyjskiego. Po żalosnej porażce Anglików i Francuzów na Gallipoli i zablokowaniu Bałtyku zachodni sojusznicy nie mieli realnych możliwości udzielenia Rosji pomocy. Jednak Rosja zadeklarowała gotowość wzięcia udziału w skoordynowanej ofensywie Ententy przewidywanej na 1916 r.; w Petersburgu wierzone w gigantyczne rezerwy ludzkie. Już w lutym 1916 r. Rosja uzyskała duży sukces na froncie kaukaskim, zdobywając twierdzę Erzerum, ale główny atak rosyjski rozpoczął się 18 marca 1916 r. z Białorusi w kierunku krajów bałtyckich. Przewaga liczbowa wojsk rosyjskich była czterokrotna, a jednak ofensywa rosyjska zakończyła się znowu sromotną klęską¹⁸. Nic tu nie pomógł sukces ofensywy generała Aleksieja Brusilowa na rosyjskim południowym froncie europejskim, jedynej dużej zwycięskiej operacji rosyjskiej w I wojnie światowej.

¹⁶ W ciągu jednego miesiąca – do końca maja 1915 r. – armie rosyjskie straciły 410 tysięcy żołnierzy. Niemcy bez wystrzału zajęli (3 VI 1915) twierdzę Przemyśl, której wcześniejsze zdobycie wymagało od Rosjan wielkiego wysiłku. Popłoch w wojsku rosyjskim i tempo ucieczki były takie, że odsłonięte zostały skrzydła jednostek rosyjskich w Karpatach (co wymusiło również ich odwrót) oraz skrzydła jednostek na południe od Warszawy. W czerwcu siły austro-węgierskie odzyskały Lwów. Rosjanie utracili ogromne ilości sprzętu wojskowego, który dostał się w ręce nacierających. M.S. Neiberg, D. Jordan, *Front wschodni 1914-1920. Od Tannenbergu do wojny polsko-bolszewickiej*, słowo wstępne D. Showalter, tłum. J. Kozłowski, Poznań 2010, s. 78 i nast.; zob. też J. Pajewski, *Pierwsza wojna światowa 1914-1918*, Warszawa 1991, s. 286 i nast.; A. Chwalba, *Samobójstwo Europy. Wielka wojna 1914-1918*, Kraków 2014, s. 187 i nast.; *Leksykon historii powszechnej 1900-1945*, red. S. Sierpowski przy współpracy S. Żerki, Poznań 1996, s. 485-486.

¹⁷ Rosjanie oddali Warszawę 5 VIII 1915 r., twierdzę w Brześciu 26 VIII, Wilno 19 IX. Szacuje się, że ponad 800 tysięcy żołnierzy armii rosyjskiej trafiło do niewoli albo zdezerterowało. Łącznie z ofensywą wiosenną 1915 r. szacunki mówią o utracie 2 milionów żołnierzy armii rosyjskiej. M.S. Neiberg, D. Jordan, *Front wschodni...*, s. 83.

¹⁸ Rosjanie stracili 100 tysięcy żołnierzy, Niemcy 20 tysięcy. M.S. Neiberg, D. Jordan, *Front wschodni...*, s. 90.

REWOLUCJA LUTOWA W MARCU 1917

Na trwającą już kompromitację reżimu carskiego, na klęski armii i upadek morale żołnierzy, na głód i braki opałowe w miastach, nałożyła się bardzo sroga zima 1916/1917 r.; mróz zelżał dopiero w końcu lutego 1917 r. i wówczas piotrogrodzkie kobiety rozpoczęły rewolucję (kobiety żywiłowo wyszły na ulice w Międzynarodowy Dzień Kobiet 23 lutego/8 marca)¹⁹, która lawinowo ogarnęła gigantyczne imperium. Nazajutrz na ulice stolicy imperium wyszło już 200 tysięcy robotników. Strzelanie do tłumu i masakra (40 zabitych) znacznie pogorszyło sytuację: z garnizonu piotrogrodzkiego liczącego 160 tysięcy żołnierzy połowa zrewoltowała się. Nad Pałacem Zimowym wywieszono czerwoną flagę (27 II 1917). Miały miejsce zwykłe w takich przypadkach grabieże i plądrowanie sklepów, a także demolowanie instytucji państwowych, m.in. Ochrany. Uwolnieni z więzienia przez tłum działacze robotniczy, zwłaszcza mienszewicy, podjęli dzieło wskrzeszenia (po 1905 r.) Rady Piotrogrodzkiej, a chwilowo wyłonili (28 II 1917) Komitet Wykonawczy. Wśród polityków w Dumie było niespokojnie i car nakazał zawieszenie obrad tego ułomnego parlamentu, ale liderzy polityczni Dumy dokonali wybiegu prawnego, powołując na prywatnym zebraniu (28 II 1917) *Tymczasowy Komitet Dumy Państwowej do Spraw Przywrócenia Porządku w Stolicy i Kontaktów z Instytucjami i Osobami*²⁰ na czele z przewodniczącym Dumy Michałem Rodzianko; w składzie znalazł się m.in. eserowiec Aleksander Kiereński. Car, który jako głównodowodzący²¹ właśnie wyjechał był (22 II) ze stolicy na front, wobec nadchodzących wieści wydał rozkaz (w nocy 27/28 II) powrotu. Celem podróży z kwatery głównej w Mohylewie był Piotrogród i Carskie Sioło, ale prosto na północ jechać się już nie dało i trzeba było nakładać kilkaset kilometrów, przez Psków. Do Pskowa pociąg wiozący Jego Wysokość cara Mikołaja II przybył 1 marca (st.st.) wieczorem. Rosja była już w rozsypce. Politycy i generałowie – jeszcze kilka dni temu zdezorientowani i często strwożeni – 1 marca byli już zdeterminowani, bo rewolucja – zgodnie z semantyką – była już nie do zatrzymania. Jeszcze kilkadziesiąt godzin wcześniej wydawało się niektórym, że przewrót pałacowy mógłby ruch rewolucyjny zatrzymać, może nawet ocalić monarchię i w każdym razie podtrzymać aktywny udział Rosji w wojnie. Aleksander Kiereński w Dumie wzywał do usunięcia cara dobrowolnie albo przemocą. Jeszcze 1 marca w późnych godzinach wieczornych carscy doradcy, głównie otaczający cara wojskowi z generałem Mikołajem Ruzskim na czele, namawiali cara do powołania nowego gabinetu, ale gdy car na to wyraził zgodę, było już za późno: woj-

¹⁹ R. Pipes, *Krótką historia rewolucji...*, s. 70; zob. też *Історія держави і права України. Академічний курс*, t. 2, red. В.Й. Тацій, А.Й. Порожин, Київ 2000, s. 7 i nast.

²⁰ R. Pipes, *Krótką historia rewolucji...*, s. 70-77; tenże, *Rewolucja rosyjska*, tłum. T. Szafar, Warszawa 1994, s. 227-232; И.А. Исаев, *История государства и права России*, 4-е издание, Москва 2016, s. 535; *История отечественного государства и права*, ч. 1, ред. О.И. Чистяков, Москва 2006, s. 437.

²¹ Wobec ciężkich klęsk na froncie tego lata, 23 sierpnia (5 września) 1915 r. car zdecydował o objęciu samemu stanowiska wodza naczelnego armii. Dotychczasowy głównodowodzący wielki książę Mikołaj Mikołajewicz otrzymał nominację na dowódcę frontu kaukaskiego oraz urząd namiestnika Kaukazu. Otoczenie odradzało carowi ten – politycznie oraz wojskowo – fatalny krok, wobec klęsk narażający prestiż monarchii.

na domowa zawisła nad krajem, a to dodatkowo rysowało niewątpliwą klęskę w światowej wojnie z państwami centralnymi. Stołeczni politycy trafnie uważali za niezbędne zapewnić sobie poparcie armii dla zamierzonych działań, w szczególności wymuszenia abdykacji Najjaśniejszego. Kiedy w Piotrogradzie Komitet Wykonawczy Dumy w porozumieniu z Radą Delegatów Robotniczych i Żołnierskich 2 marca porozumiał się w sprawie powołania Rządu Tymczasowego i konieczności abdykacji cara, rozmowy wojskowych doradców z carem w wagonie kolejowym w Pskowie jeszcze trwały, ale przebiegały nad wyraz spokojnie. Kiedy zaś nadeszły telegramy od głównodowodzących poszczególnych armii, niepozostawiające wątpliwości co do życzenia abdykacji, car zdecydował²². Podpisał akt abdykacji²³. Był 2(15) marca 1917 roku, dochodziła północ, ale akt sygnowano godziną 15.

MIĘDZY PETERSBURGIEM A KIJOWEM

Rewolucja lutowa 1917 roku nie tylko zmiotła z powierzchni panującą od trzystu lat dynastię Romanowów, którą od trzech wieków, a więc „od zawsze”, utożsamiano z samodziurawiem, centralizmem, brakiem wolności obywatelskich. Dni lutowe (marcowe) 1917 r. wywołały efekt lawinowy w zakresie zmian tego wszystkiego, co było. Przede wszystkim zaś była wojna z jej dramatycznie fatalnymi dla Rosji skutkami, tak militarnymi, jak i gospodarczymi, w tym rozsypką armii²⁴; był rozpad dotychczasowego państwa – więzienia licznych narodów, które to narody oczekiwały przynajmniej autonomii; były ogromne problemy społeczne, tak na wsi, jak i w miastach. Wszystkie problemy nawarstwiały się od co najmniej stu lat i ich rozwiązywanie miało być od stu lat spóźnione. Stały one przed Rządem Tymczasowym w Piotrogradzie. Początkowo rząd cieszył się dużym uznaniem inteligencji i ludzi politycznie aktywnych; szybko został też uznany na arenie międzynarodowej. Rząd Tymczasowy bowiem już w kilka dni po abdykacji cara pospieszył z deklaracjami do-

²² W pamiętniku Mikołaj II tak zapisał wydarzenia tegoż dnia: „Z rana przyszedł Ruzski i przeczytał mi swą dłuższą rozmowę z Rodzianką. Sądząc z jego słów, wytworzyła się w Piotrogradzie taka sytuacja, że gabinet wyłoniony przez Dumę nie będzie w stanie nic zrobić, gdyż walczy z nim partia socjaldemokratyczna w osobie Komitetu Robotniczego. Potrzebna moja abdykacja. Ruzski podał tę rozmowę do wiadomości Głównej Kwatery, a Aleksiejew – wszystkich głównodowodzących. Około 2-jej przyszły od wszystkich odpowiedzi tej treści, że dla zbawienia Rosji i utrzymania spokoju w armii na froncie należy zdecydować się na ten krok. Ja się zgodziłem. Z Głównej Kwatery przysłano projekt manifestu. Wieczorem przyjechali z Piotrogradu Guczkow i Szulgin, z którymi porozmawiałem i wręczyłem im podpisany i przerobiony manifest. O g. 1-jej w nocy wyjechałem z Pskowa pod przygniatającym wrażeniem: wszędzie zdrada, tchórzostwo i oszustwo.” *Pamiętnik Mikołaja II*. Opracowanie i przedmowa J. Kutta. Warszawa 2006, s. 166-167.

²³ Jak wiadomo, pierwotna decyzja cara to przekazanie władzy małoletniemu synowi Aleksemu, z regentem bratem Michałem. Po rozmowie z nadwornym lekarzem (Aleksy był trwale chory na hemofilię) Mikołaj II uznał za niemożliwe desygnowanie syna i zrzekł się tronu zarówno w imieniu własnym, jak i syna, przekazując tron bratu Michałowi. Zrzeczenie się także w imieniu syna wywołało zarówno zaskoczenie, jak i wątpliwości prawne, ale w toku lawinowo narastających zdarzeń nie miało to już znaczenia. Michał tronu nie przyjął. Zob. bliżej o tym w literaturze polskiej zwłaszcza L. Bazyłow, *Obalenie caratu*, Warszawa 1977, s. 425; J. Sobczak, *Mikołaj II – ostatni car Rosji. Studium postaci i ewolucji władzy*, Warszawa 2009, s. 517-526.

²⁴ We wrześniu 1917 r. po dawnej Rosji włóczyło się co najmniej milion dezertów. W.C. Fuller, *Prawdziwy koniec carskiej Rosji. Szpiegomania i zmierzch imperium*, tłum. M. Kittel, Warszawa 2008, s. 311.

trzymania zobowiązań sojuszniczych i kontynuowania wojny, w szczególności niezawierania odrębnego pokoju. Był jednak Rząd Tymczasowy faktycznie wielce ograniczony i kontrolowany przez Radę Piotrogradzką²⁵, która działała sprawniej i miała – w przeciwieństwie do rządu – częściowo narzędzia niezbędne dla realizacji swoich decyzji.

Z najbardziej wrażliwych i ważnych kwestii narodowych pietrogradzki Rząd Tymczasowy – z pewnymi meandrami polityczno-ustrojowymi – przywrócił autonomię Wielkiego Księstwa Finlandzkiego²⁶ oraz z podobnymi wahaniem wydał (17/30 marca 1917) *Odezwę do Polaków*, w której przyznawał Polakom prawo do niepodległości w granicach określonych przez rosyjską konstytuante i w połączeniu z Rosją sojuszem wojskowym²⁷. Sprawą Ukrainy natomiast się nie zajął.

Tymczasem w Kijowie już 4(17) marca 1917 r.²⁸, a więc natychmiast po abdykacji cara i utworzeniu (3/16 marca) Rządu Tymczasowego, utworzono ukraińską Centralną Radę. Rewolucja lutowa w imperium carów zaktywizowała natychmiast ruch narodowy na Ukrainie. Bazę jego stanowili politycy o dość zróżnicowanych opcjach społecznych z wyraźną przewagą inteligencji o poglądach socjalistycznych. Przewodniczącym Centralnej Rady został obrany uczony i niekwestionowany lider ukraińskiego ruchu narodowego, o poglądach socjalistycznych i federalistycznych, demokratą, Mychajło Hruszewskij [Hruszewski]²⁹, właśnie w wyniku amnestii ogłoszonej przez Rząd Tymczasowy (już

²⁵ Zawarte 1/2 marca 1917 r. porozumienie pomiędzy Radą Piotrogradzką a Komitetem Tymczasowym Dumy, przekształcającym się właśnie w Rząd Tymczasowy, przewidywało, że rząd niezwłocznie ogłosi amnestię dla więźniów politycznych, wolność słowa, zrzeszeń i zgromadzeń, prawo do strajku, likwidację różnic prawnych z uwagi na narodowość, religię, pochodzenie społeczne; przygotowuje zwołanie Zgromadzenia Konstytucyjnego wybranego w wyborach powszechnych, równych, bezpośrednich, w głosowaniu tajnym; przeprowadzi rozwiązanie wszelkich instytucji policyjnych i zastąpienie ich milicją nadzorowaną przez samorządy; i inne. Tekst polski deklaracji Rządu Tymczasowego z 3 marca 1917 r., o jego składzie i zadaniach zob. m.in. w: *Historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych*, red. B. Lesiński, Poznań 1995, s. 258-259; zob. też R. Pipes, *Czerwone imperium. Powstanie Związku Sowieckiego*, tłum. W. Jeżewski, Warszawa 2015, s. 237; tenże, *Rewolucja rosyjska...*, s. 237; L. Bazyłow, *Obalenie caratu*, Warszawa 1977, s. 409; *И.А. Исаев, История государства и права России...*, s. 538; *История отечественного государства и права*, ч. 1, ред. О.И. Чистяков, Москва 2006, s. 440.

²⁶ Zob. bliżej zwłaszcza T. Cieślak, *Historia Finlandii*, Wrocław 1983, s. 210-212; por. M. Smoleń, *Stracone dekady. Historia ZSRR 1917-1991*, Warszawa – Kraków 1994, s. 22.

²⁷ J. Pajewski, *Odbudowa państwa polskiego 1914-1918*, Warszawa 1985, s. 154; zob. też P. Wiczorkiewicz, w: L. Bazyłow, P. Wiczorkiewicz, *Historia Rosji...*, s. 378; M. Smoleń, *Stracone dekady...*, s. 22; J. Smaga, *Narodziny i upadek imperium. ZSRR 1917-1991*, Kraków 1992, s. 17.

²⁸ *Історія держави і права України. Академічний курс*, т. 2, ред. В.Й. Тацій, А.Й. Порожин, Київ 2000, s. 39; *История отечественного государства и права...*, ч. 1, s. 455.

²⁹ Mychajło Siergiejewicz Hruszewskij [Hruszewski] 1866-1934; wybitny historyk ukraiński; kierował katedrą na Uniwersytecie we Lwowie, a przejściowo także w Petersburgu i Kijowie; wspólnie z Iwanem Franko założył i wydawał czasopismo naukowe „Literaturno-Naukowy Wistnyk”, będące do I wojny światowej najważniejszym forum wymiany myśli ukraińskich elit politycznych i kulturalnych; opublikował wiele dzieł z historii narodu ukraińskiego; jego liczne prace historyczne, zwłaszcza 10-tomowa historia Ukrainy do 1658 roku, przyczyniały się do ugruntowania świadomości narodowej Ukraińców; był założycielem Tow. Ukraińskich Postępowców (1908); stał się jednym z liderów Ukraińskiej Partii Socjalistów-Rewolucjonistów; 29 IV 1918 r. Ukraińska Centralna Rada wybrała go na prezydenta swojego organu wykonawczego (tzw. Małej Rady); wyjechał (1919) do Wiednia, gdzie zabiegał o poparcie międzynarodowe dla URL, ale też kontynuował pracę naukową; przyjął (1924) zaproszenie do powrotu na Ukrainę, gdzie kontynuował działalność naukową. T. Stryjek, w: *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej...*, s. 458-460; G. Przebinda,

3/16 marca 1917³⁰) zwolniony z przymusowego osiedlenia. Zastępcą przewodniczącego został Dmytro Doroszenko (nie mylić z Wołodymyrem Doroszenką), a w składzie Rady znaleźli się ludzie z kręgu elit intelektualnych i politycznych, m.in. Sergiusz Jefremow, Wołodmyr Wynnyczenko i Symon Petlura, ci dwaj to założyciele (1900) Ukraińskiej Partii Rewolucyjnej. Bolszewicy byli bardzo słabi i ówczasie jeszcze niewidoczni.

Szerokie reformy liberalizujące, podjęte przez Rząd Tymczasowy w Piotrogradzie, skutkowały tym, iż Centralna Rada zajęła zrazu względem Rządu stanowisko ugodowe, a nawet go wspierające. Z biegiem dni UCR coraz silniej artykułowała żądania przyznania Ukrainie autonomii, jako części republiki rosyjskiej. Miałaby ona obejmować tereny zamieszkałe przez ludność mówiącą językiem ukraińskim, włącznie z Kubaniem³¹. Zważywszy, że Rząd Tymczasowy Rosji nie miał dokonywać zmian ustrojowych, konflikt między nim a Ukraińską Centralną Radą musiał narastać. Na zwołanym przez Centralną Radę I Ukraińskim Zjeździe Narodowym (w Kijowie, IV 1917) Centralna Rada uzyskała potwierdzenie swojej roli jako reprezentanta społeczeństwa, a nadto powołano organ wykonawczy Rady, zwany Małą Radą, na czele z prezydentem³² Hruszewskim; w kilka tygodni później (VI 1917) Małą Radę zastąpiono Sekretariatem Generalnym, na czele którego stanął Wynnyczenko.

5. WOJSKO

Bardzo aktywne stało się środowisko wojskowe³³. Żądano wyodrębnienia w armii rosyjskiej ukraińskich jednostek narodowych i siły takie samorzutnie tworzone³⁴. I Ogólnoukraiński Zjazd Wojskowy w Kijowie (V 1917) uznał Centralną Radę za jedyną legalną władzę na Ukrainie oraz powołał Ukraiński Wojskowy Komitet Generalny z Symonem Petlurą na czele³⁵. Na plan pierwszy wysuwały się oczekiwania dotyczące formowania narodowych jednostek wojskowych w ramach armii rosyjskiej. Warto zaś wiedzieć, że armia rosyjska³⁶ na terenie Ukrainy liczyła wówczas, wraz z jednostkami zapasowymi, bli-

J. Smaga, *Kto jest kim w Rosji po 1917 roku...*, s. 106; WEP XI 485; *Історія держави і права України...*, t. 2, s. 40; A. Olechno, *Instytucja prezydenta na tle początków państwowości ukraińskiej*, „Miscellanea Historico-Iuridica”, 2009, t. 8, s. 116-119, passim; *Leksykon historii świata*, red. A. Bartnicki..., s. 165.

³⁰ *История отечественного государства и права*, ч. 1, s. 460.

³¹ *История отечественного государства и права...*, ч. 1, s. 456.

³² Niuanse prawne w związku z dylematem, czy prezydent UCR był głową państwa (prezydentem państwa), czy przewodniczącym organu przedstawicielskiego, fachowo roztrząsa A. Olechno w: *Instytucja prezydenta w systemie konstytucyjnych organów Ukrainy (1996-2005)*, Toruń 2009, s. 11-14; tenże, *Instytucja prezydenta na tle początków państwowości...*, s. 110 i nast.

³³ Zob. zwłaszcza В. Голубко, *Армія Української Народної республіки...*, s. 39, 57, passim; tenże, *Українська військова еліта в національному державотворенні 1917-1920 рр.* [w:] *Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І.Франка, Львів 2004*, s. 279-293, passim.

³⁴ *История отечественного государства и права...*, ч. 1, s. 455; В. Голубко, *Армія Української Народної республіки...*, s. 40 i nast.

³⁵ W. Serczyk, *Historia Ukrainy...*, s. 254; R. Pipes, *Czerwone imperium...*, s. 58-59; zob. też *История отечественного государства и права...*, ч. 1, s. 456; zob. też В. Голубко, *Армія Української Народної республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу*, Львів 1997, s. 51.

³⁶ Szczegółowe obliczenia zob. В. Голубко, *Армія Української Народної республіки...*, s. 24, passim.

sko 4 mln żołnierzy; nadto na terenie Ukrainy znajdowała się baza floty czarnomorskiej i przez Ukrainę rozciągała się linia frontu liczącego ponad sześćset kilometrów³⁷. Liderzy UCR nastawieni byli jednak antimilitarystycznie oraz długo optowali za federacją z Rosją, toteż nie przywiązywali szczególnej wagi do sprawy wojska ukraińskiego jako siły tworzącej ukraińską państwowość³⁸. Żołnierze ukraińscy, nie czekając na decyzje, tworzyli swoje oddziały wojskowe. W sprawach narodowych i ustrojowych żądania dotyczyły autonomii Ukrainy w ramach republiki rosyjskiej, a na bieżąco ustanowienia specjalnego ministra do spraw Ukrainy w Rządzie Tymczasowym. Oczekiwano też dopuszczenia Ukrainy do powojennej konferencji pokojowej. Podobne żądania wystosował I Ogólnoukraiński Zjazd Chłopski (V-VI 1917), przy czym nadto sformułowano na nim oczekiwanie nacjonalizacji ziemi i zniesienia jej prywatnej własności³⁹. Legalistyczny Rząd Tymczasowy w Piotrogradzie nie czuł się upoważniony do podejmowania tak daleko idących decyzji, uważał, że te sprawy należą do przyszłej konstytuanty. Żądanie autonomii dla Ukrainy zostało więc przez Rząd Tymczasowy odrzucone⁴⁰. Natomiast UCR sama proklamowała autonomię Ukrainy i powołała (10/23 VI 1917) Sekretariat Generalny, będący w istocie rządem Ukrainy⁴¹. Jako Sekretarz (minister) Spraw Wojskowych wszedł do niego Petlura. Postać tę – będącą obrazem walki o niepodległą Ukrainę – warto specjalnie przybliżyć, zwłaszcza że najsilniej z polityków ukraińskich owych czasów wiąże się z historią Polski.

Symon Petlura urodził się w 1879 r. w Połtawie; pochodził z rodziny drobnomieszczańskiej o tradycjach kozackich; od 1900 r. działał w Ukraińskiej Partii Rewolucyjnej i potem w jej następczyni Ukraińskiej Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej; od 1908 r. w Towarzystwie Ukraińskich Postępowców. Po utworzeniu w marcu 1917 r. w Kijowie Ukraińskiej Centralnej Rady, Petlura wziął udział w I Ogólnoukraińskim Zjeździe Wojskowym, na którym powołano (V 1917) Ukraiński Wojskowy Komitet Generalny, a na jego czele stanął właśnie Petlura. Kierował obradami (VI 1917) II Ogólnoukraińskiego Zjazdu Wojskowego, na którym zdecydowano o tworzeniu ukraińskich sił zbrojnych.

Po przejściu władzy w Piotrogradzie przez bolszewików opowiedział się za pełną niepodległością Ukrainy i orientacją profrancuską, wbrew UCR, która wybrała orientację proniemiecką. Petlura zorganizował załazek armii narodowej i były to główne siły, które stłumiły (II 1918) bolszewickie powstanie w Kijowie. W styczniu 1918 r. wobec konfliktu z W. Wynnyczenką Petlura został usunięty ze stanowiska Sekretarza Spraw Wojskowych, ale faktycznie nadal dowodził własnymi oddziałami wojskowymi. Po przewrocie Skoropadskiego (29 IV 1918) aresztowany (VII-XI 1918).

Po zakończeniu działań zbrojnych w I wojnie światowej oraz w momencie anulowania przez bolszewików traktatu brzeskiego ukonstytuował się (13 XI 1918) Dyrek-

³⁷ Tamże В. Голубко, *Армія Української Народної республіки...*, s. 24.

³⁸ Tamże В. Голубко, *Армія Української Народної республіки...*, s. 39.

³⁹ W. Serczyk, *Historia Ukrainy...*, s. 254.

⁴⁰ *История отечественного государства и права...*, ч. 1, s. 456.

⁴¹ *Історія держави і права України...*, т. 2, s. 42 i nast.

toriat celem obalenia rządów niemieckich i Skoropadskiego, na czele z Wynnyczenką i Petlurą jako Naczelnym Atamanem Wojsk URL. Petlura podporządkował sobie zdemoralizowane i zanarchizowane rozmaite ukraińskie jednostki zbrojne, a zwłaszcza Galicyjskich Strzelców Siczowych, i dokładnie w miesiąc po utworzeniu Dyrektoriatu samodzielnie wkroczył do Kijowa, obalając Skoropadskiego i rządy niemieckie. Ujęcie wojska w karby i zaprowadzenie dyscypliny wśród mas żołnierzy URL, bolszewickich, denikinowskich, Machny, mimo stanowczych środków stosowanych przez Petlurę było niemal niemożliwe; m.in. przez kraj przechodziła fala pogromów antysemitycznych, dokonywanych niekiedy w wynaturzony barbarzyński sposób, których dopuszczaly się także regularne oddziały wojskowe ukraińskie; szerzyła się dezercja. Próby pozyskania Ententy napotykały na opory m.in. dlatego, że Ententa w 1919 r. popierała Denikina. Rozmowy w Moskwie z bolszewikami nie dały efektów i jeszcze w grudniu 1918 r. Rosja dużymi siłami Armii Czerwonej najechała Ukrainę, bolszewicy zdobyli Charków i ogłosili (6 I 1919) zmianę nazwy państwa na Ukraińską Socjalistyczną Republikę Radziecką, zaś 29 stycznia 1919 r. bolszewicki Tymczasowy Rząd Robotniczo-Chłopski przekształcony został w Radę Komisarzy Ludowych USRR. Przewodniczącym wyznaczono komunistę bułgarskiego pochodzenia Chrystiana Rakowskiego. 16 stycznia 1919 r. Dyrektoriat URL wypowiedział Rosji bolszewickiej wojnę. 11 lutego 1919 r. Petlura zastąpił W. Wynnyczenkę na stanowisku przewodniczącego Dyrektoriatu. Rósł chaos, anarchia i okrutne pogromy Żydów, nastąpił rozkład państwa ukraińskiego. Petlura jako Naczelnny Ataman osobiście dowodził armią ukraińską przez cały rok 1919 walcząc z Rosjanami tak białymi (Denikin), jak i czerwonymi. Formalne zjednoczenie (sfederowanie) URL i Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej [ZURL] wywołało dodatkowo rozbieżności między politykami obu państw.

Po zajęciu Kijowa (II 1919) przez bolszewików Petlura podjął rozmowy z tworzącym się państwem polskim, ale uznanie URL i wojskowa pomoc polska mogły mieć miejsce tylko w zamian za uznanie polskich pretensji do Galicji Wschodniej oraz zachodniego Wołynia. Petlura starał się przekonać Ukraińców z Galicji do kompromisu i rozejmu w oparciu o tzw. linię Barthéleme⁴² w Galicji Wsch., zaproponowaną przez przedstawicieli Ententy, co pozwoliłoby przesunąć Ukraińską Armię Galicyjską na front przeciwbolszewicki. Propozycje nie zostały przyjęte przez Galicjan; na Wołyniu doszło do puczu i próby aresztowania Petlury. Pucz zlikwidowano i Dyrektoriat formalnie znacznie wzmocnił pozycję Atamana i mianował go (9 V 1919) Prezesem Dyrektoriatu, co odpowiadało instytucji prezydenta państwa. Związek URL i ZURL upadł. W sierpniu 1919 r. Denikin zajął Kijów, bolszewicy trzymali Charków, ZURL poniosła klęskę w wojnie z Polską. Petlura próbował jeszcze połączyć siły URL i galicyj-

⁴² W styczniu 1919 r. przybyły do Lwowa dwie misje alianckie: angielska i francuska; na czele tej ostatniej stał gen. Barthelemy. Gen. Barthelemy zaproponował układ demarkacyjny, na mocy którego Ukraińcy mieliby otrzymać większość ziem Galicji Wschodniej, ale przy Polsce pozostałyby Lwów i Borysław. Układ został odrzucony przez obie strony. W. Serczyk, *Historia Ukrainy...*, s. 285.

skie w „trójkącie śmierci” w rejonie Kamieńca Podolskiego, ale armie straciły ok. 70% stanu osobowego z powodu tyfusu. Ukraińska Armia Galicyjska zdradziła Petlurę i w połowie listopada 1919 r. przyłączyła się do Armii Ochotniczej Denikina, a po klęsce Denikina przeszła do Armii Czerwonej. To był koniec marzeń o państwie ukraińskim.

Członkowie Dyrektoriatu, udając się na emigrację, przekazali pełnię swojej władzy na ręce Petlury, który miał pełnić zadania prezydenta-dyktatora stojącego ponad Radą Ministrów. Kiedy na początku grudnia 1919 r. bolszewicy zajmowali Kijów, wówczas Dyrektoriat URL wydał (2 XII 1919) jednostronną deklarację w sprawie umowy z Polską i zrzekł się na rzecz Polski Galicji Wschodniej i pn.-zach. Wołynia. Petlura z najbliższymi współpracownikami przekroczył linię frontu na stronę polską. W nocy 9/10 grudnia 1919 r. doszło do spotkania Petlury z Piłsudskim. Polska wyraziła zgodę na tworzenie na jej terytorium wojska ukraińskiego i zwolniła jeńców oraz internowanych. 21/22 kwietnia 1920 r. podpisano w Belwederze sojusz wojskowo-polityczny dotyczący wspólnej walki z bolszewizmem; Polska uznała Dyrektoriat za najwyższą władzę Ukrainy; strona ukraińska ponownie zrzekła się na rzecz Polski Galicji Wsch. i zach. Wołynia. 25 kwietnia 1920 r. połączone siły Polski (300 tys.) i URL (4 tys.) uderzyły na bolszewików w celu restytucji państwa ukraińskiego, 7 maja 1920 r. wkroczyły do Kijowa. Naród ukraiński nie poparł Petlury, dając posłuch propagandzie bolszewickiej, ale w kwietniu 1920 r. Ukraińska Armia Galicyjska przeszła na stronę Petlury i polską, by w lipcu 1920 r. znowu zdradzić i zdezerterować na stronę Armii Czerwonej, natomiast wojska Petlury dochowały wierności sojuszowi z Polską. Po zawarciu polsko-bolszewickiego rozejmu (12 X 1920) na etapie negocjacji pokojowych Polska nie była w stanie obronić interesów ukraińskich. Petlura jeszcze desperackim atakiem w listopadzie 1920 r. próbował wywołać na Ukrainie powstanie antybolszewickie, ale poniósł klęskę. Jego żołnierze, którzy przeszli Zbrucz, zostali w Polsce internowani, zaś Petruła Polska udzieliła azylu politycznego i skromnej pomocy materialnej dla URL.

Petlura wraz z rządem ukraińskim podtrzymywali działalność ukraińskich sił antybolszewickich, rezydując w Tarnowie, potem w Warszawie; w wyniku nacisków sowieckich na Polskę Petlura w 1923 r. przeniósł się kolejno do Budapesztu, Wiednia, Genewy, wreszcie (1924) do Paryża. Wydawał pismo „Tryzub”, nadzorował działalność rządu ukraińskiego na wychodźstwie, podejmował wysiłki w kierunku integracji emigracji ukraińskiej. 25 maja 1926 r. został zamordowany przez żydowskiego emigranta z Besarabii, który na procesie tłumaczył swój czyn zemstą za pogromy dziesiątek tysięcy Żydów na Ukrainie, za co odpowiedzialnością obciążał Petlurę. W wyniku atmosfery wykreowanej przez francuskie media sąd zabójcę uniewinnił, uznając jego rzekome racje moralne. Mimo domysłów nigdy nie wykazano związku zabójcy ze służbami specjalnymi radzieckimi, ale jest to w najwyższym stopniu prawdopodobne. Znamienne, że wzmianka Pawła Sudopłatowa o śmierci Petruły jest kłamliwa. Na pogrzebie Petlury marszałka Józefa Piłsudskiego reprezentował płk Franciszek Kleeberg. Pochowany został na cmentarzu Montparnasse. Po śmierci

ci ustanowiono krzyż im. Symona Petlury oraz stworzono w Paryżu bibliotekę jego imienia, którą zniszczyli Niemcy w czasie II wojny⁴³.

Warto zauważyć, że tradycje wojskowe na Ukrainie były dawne i silne, zaś elita wojskowa w latach 1917-1920 była – podobnie jak polska⁴⁴ – w znacznym stopniu złożona nie z zawodowych wojskowych, lecz inteligentów innych dziedzin.

GORĄCE LATO 1917

Jak wiadomo, przebieg wojny światowej był dla Rosji skrajnie niekorzystny. Właśnie wówczas (maj-czerwiec 1917 r.) Rząd Tymczasowy – z energicznym Aleksandrem Kiereńskim jako ministrem wojny – przygotowywał wielką ofensywę uzgodnioną z aliantami, a zadanie to otrzymał generał Aleksiej Brusilow. Na fali ogólnej liberalizacji zapadła decyzja rządu z 25 marca 1917 r. o całkowitym zniesieniu kary śmierci. W warunkach wojny i znacznego rozprężenia w kraju decyzja to zaiste zaskakująca. Entuzjazm rewolucyjny przemijał, a ciężary codziennego bytowania nie znikaly. Radykalna propaganda bolszewików za zakończeniem wojny właśnie w wojsku odnosiła sukcesy największe. Należało przywrócić karność wojska i trudno się dziwić, że Kiereński zabronił (VI 1917) Ukraińcom odbycia drugiego zjazdu wojskowego⁴⁵. Lipcowa (1917) ofensywa Brusilowa zakończyła się kolejną już w tej wojnie ciężką klęską strony rosyjskiej. Z rządu ustąpili ministrowie kadeccy. Po dymisji księcia Lwowa (20 lipca 1917 r.) obowiązki premiera naza jutrz przejął Aleksander Fiodorowicz Kiereński, zaś ministrem wojny został wspomniany uprzednio Borys Wiktorowicz Sawinkow. Kiereński chyba obawiał się zamachu zarówno na lewicy, jak i na prawicy. I były ku temu powody. W lipcu 1917 r. po bolszewickiej próbie obalenia rządu zdelegalizował partię bolszewików, ale w obliczu zagrożenia prawnym zamachem ze strony Kornilowa wycofał się z tego i pomógł uzbroić bolszewików. Na froncie zaś, w obliczu klęski armii i panicznej ucieczki zrewoltowanych oddziałów, Rząd Tymczasowy postanowił przywrócić (25 lipca 1917) karę śmierci.

Zakazy nie skutkowały; zwołany przez UCR i II Ogólnoukraiński Zjazd Wojskowy odbył się⁴⁶ (5-10/18-23 czerwca 1917 r.) jeszcze przed rozpoczęciem wspomnianej ofen-

⁴³ C. Partacz, w: *Encyklopedia Białych Plam* XIV 107-110; T. Stryjek w: *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej...*, s. 968-970; G. Przebinda, J. Smaga, *Kto jest kim w Rosji po 1917 roku...*, s. 217; WEP XX 513; A. Dudek w: *Słownik historii XX wieku...*, s. 313-314; B. Голубко, *Концепція Української держави у баченні Симона Петлюри. Вісник Прикарпатського університету. Історія.* - Вип. 23-24. (До 20-ліття утворення кафедри історії слов'ян і 80-річчя професора Петра Федорчака). Івано-Франківськ 2013, s. 92-96; R. Pipes, *Czerwone imperium...*, passim; *Історія держави і права України...*, s. 40, 53, 131; A. Serednicki, *Symon Petlura – życie i działalność*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne” 1997, nr 1, s. 81-100; P. Sudopłatow, *Wspomnienia niewygodnego świadka*, tłum. J. Markowski, Warszawa 1999, s. 41.

⁴⁴ Historyk ukraiński podkreśla podobieństwo z Polską: zob. B. Голубко, *Українська військова еліта в національному державотворенні 1917-1920 рр.* [w:] *Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка. Львів 2004*, s. 279-280.

⁴⁵ B. Голубко, *Армія Української Народної республіки...*, s. 57.

⁴⁶ Ibidem, s. 58.

sywy Brusilowa; obsługiwany był przez blisko dwa tysiące delegatów⁴⁷. Piotrogrodzki Rząd Tymczasowy zupełnie nie panował nad wojskowymi ukraińskimi. Uczestnicy zjazdu m.in. zażądali, by obrany na pierwszym zjeździe Ukraiński Wojskowy Komitet Generalny z Symonem Petlurą na czele przystąpił do tworzenia ukraińskich sił zbrojnych, jak też powołano wojskową formację ochotniczą pod nazwą Wolnego Kozactwa, która w istocie była tworzona już wcześniej⁴⁸. Z aspektami narodowymi splotły się – co widać było na zjeździe – aspekty socjalne⁴⁹. Na wsi reforma rolna stała się sprawą niemożliwą do uniknięcia i domagały się jej wszystkie ugrupowania, na czele z mającym największe wpływy Związkiem Chłopskim (socjaliści-rewolucjoniści). Masy wiejskie⁵⁰ szybko się radykalizowały.

Presja potężnego zjazdu wojskowych była skuteczna. W ostatnim dniu zjazdu (10/23 VI 1917) Ukraińska Centralna Rada ogłosiła tzw. *I Uniwersał*, w którym proklamowała autonomię Ukrainy⁵¹ i wkrótce utworzyła Sekretariat Generalny, będący w istocie rządem⁵². Na czele Sekretariatu Generalnego stanął Wołodymyr Wynnyczenko. Liderzy rosyjskich ugrupowań lewicowych potraktowali proklamowanie autonomii jako rozbijanie jedności rosyjskiej rewolucji i żądali odroczenia sprawy do decyzji zgromadzenia ustawodawczego⁵³. Trudne rozmowy doprowadziły jednak (30 czerwca/13 lipca 1917) do ugody między UCR a Rządem piotrogrodzkim⁵⁴. Za cenę odłożenia sprawy autonomii do zwołania ogólnorosyjskiego zgromadzenia ustawodawczego UCR uzyskiwała status przedstawicielki rządu w pięciu (tylko) guberniach⁵⁵ (rząd interpretował to jako wykonywanie jego poleceń⁵⁶), w tym prawo do tworzenia tam swoich rad, a nadto reprezentanci UCR mieli się znaleźć w ministerstwie wojny, naczelnym dowództwie wojskowym oraz sztabie generalnym⁵⁷. Wszystkie organy administracji w pięciu guberniach podlegały Sekretariatowi Generalnemu⁵⁸. Ugodę wraz

⁴⁷ Tamże V. Голубко, *Армія Української Народної республіки...*, s. 58.

⁴⁸ W. Serczyk, *Historia Ukrainy...*, s. 254-255; zob. szczegółowo o przebiegu zjazdu: V. Голубко, *Армія Української Народної республіки...*, s. 58-65.

⁴⁹ V. Голубко, *Армія Української Народної республіки...*, s. 58.

⁵⁰ W latach 1919-1920 Ukraina liczyła ok. 26 mln mieszkańców, z czego 4,6 mln żyło w miastach: Kijów 360 tys., Charków 270 tys., największa Odessa 485 tys. Podają za P. Broué, *Między Trockim a Stalinem. Chrystian Rakowski – biografia polityczna*, tłum. B. Panek, Wrocław – Warszawa – Kraków 1999, s. 119.

⁵¹ Zob. *Історія держави і права України...*, t. 2, s. 43; *Історія отечественного государства и права*, ч. 1, s. 456; V. Голубко, *Армія Української Народної республіки...*, s. 65.

⁵² *Історія держави і права України...*, t. 2, s. 43; *Історія отечественного государства и права*, ч. 1, s. 456; V. Голубко, *Армія Української Народної республіки...*, s. 65.

⁵³ J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772-1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, tłum. K. Kotyńska, Lublin 2000, s. 126.

⁵⁴ V. Голубко, *Армія Української Народної республіки...*, s. 73 i nast.

⁵⁵ Kijowskiej, podolskiej, połtańskiej, wołyńskiej i części czernihowskiej. Nie dotyczyło to w szczególności guberni charkowskiej, jekaterynosławskiej i guberni południowych. *Історія держави і права України...*, t. 2, s. 46; *Історія отечественного государства и права*, ч. 1, s. 456.

⁵⁶ Bliżej na temat odmiennej interpretacji obu stron zob.: *Історія отечественного государства и права...*, ч. 1, s. 456; *Історія держави і права України...*, t. 2, s. 45.

⁵⁷ W. Serczyk, *Historia Ukrainy...*, s. 257.

⁵⁸ *Історія держави і права України...*, t. 2, s. 45; *Історія отечественного государства и права...*, ч. 1, s. 456.

z poparciem dla Rządu Tymczasowego opublikowano w *II Uniwersale* Rady. W dokumencie tym znalazła się także zapowiedź rozwiązania palącej kwestii agrarnej. Trzeba pamiętać, że w UCR przewagę mieli liderzy partii socjalistycznych, szczególnie agrarnych. Przedstawiciele bolszewików w UCR w zasadzie się nie udzielali, weszli do niej późno, bo dopiero w sierpniu 1917 r., i nie byli w niej widoczni. Do końca lata 1917 r. nie mieli też wpływu na wydarzenia na Ukrainie, poza jednak ogólną radykalizacją postaw w rozmaitych kręgach społecznych. Bolszewicy, tak ukraińscy, jak i piotrogrodzcy, nie mogli dla siebie znaleźć miejsca politycznego w toczących się bez ich udziału wydarzeniach. Byli wszak przeciwko Rządowi Tymczasowemu (który wkrótce obalą), ale to nie mogło dla nich znaczyć, że popierają UCR, która swoim nacjonalistycznym charakterem w żaden sposób nie przystawała do generalnego programu komunistów.

Ruch narodowy programowo obcy był temu, co głosił *Manifest komunistyczny* i leninowska koncepcja dużych, scentralizowanych państw komunistycznych. Jak długo narodowy ruch ukraiński mógł służyć osłabianiu Rządu Tymczasowego w Piotrogradzie, tak długo był dobry dla bolszewików. Lenin w czerwcu 1917 r. wsparł federacyjne żądania Ukraińców (i Finów), ganiąc rząd⁵⁹. Georgij Piatakow zaś wyraźnie instruiował, że komuniści mają „z jednej strony protestować przeciwko działaniom rządu, a zwłaszcza Kieńskiego, z drugiej zaś walczyć z szowinistycznymi dążeniami Ukraińców”⁶⁰. W radach delegatów przeważali jeszcze mienszewicy i eserowcy, ale w miarę upływu czasu nastroje radykalizowały się. Nie powiódł się pucz bolszewików (VII), ani Kornilowa (VIII/IX). Na Ukrainie z inicjatywy UCR powołano (27 VIII) Specjalny Komitet Obrony Rewolucji i wspólnie z siłami bolszewików zlikwidowane zostały ośrodki puczu Kornilowskiego⁶¹, a pozostający pod wpływem bolszewików żołnierze aresztowali jego uczestników z generałem Antonem Iwanowiczem Denikinem na czele. Trzeba się zgodzić z poglądem, że Rząd Tymczasowy po dokonaniu czystki w Ochronie oraz kontrwywiadzie wojskowym nie poradził sobie z powiązaniem bolszewików z niemiecką działalnością wywrotową⁶². Dodać warto, że w istocie nie poradził sobie z żadnym z wielkich problemów, jakie stały wówczas przed państwem, którym Rząd Tymczasowy usiłował rządzić.

REPUBLIK KILKA

Efektom nieudanych zamachów stanu w lecie 1917 r. było proklamowanie republiki dekretem rządowym (1/14 września 1917)⁶³ i kolejny kryzys gabinetowy, za-

⁵⁹ W. Lenin, *Dzieła wybrane*, t. II, Warszawa 1949, s. 59-60.

⁶⁰ Cyt. za R. Pipes, *Czerwone imperium...*, s. 70.

⁶¹ В. Голубко, *Армія Української Народної республіки...*, s. 85.

⁶² W.C. Fuller, *Prawdziwy koniec carskiej Rosji...*, s. 317; o wielkości kwot przekazanych bolszewikom przez stronę niemiecką zob. R. Pipes, *Krótką historia rewolucji...*, s. 114-116.

⁶³ Tekst polski zob. m.in. w: *Powszechna historia ustroju. Wybór źródeł*, wyd. A. Bereza, A. Fermus-Bobowiec, G. Smyk, W. P. Tekely, W. Witkowski, red. serii M. Kallas, Warszawa 2015, s. 303; toż w: *Historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych...*, s. 259-260; zob. *История отечественного государства и права...*, ч. 1, s. 437.

kończony powołaniem dyrektoriatu, czyli przekazaniem całej władzy rządowej pięciu ministrom z premierem Kiereńskim na czele.

Bolszewicy na Ukrainie zintensyfikowali propagandę partyjną oraz tworzyli jednostki Czerwonej Gwardii, których liczba i liczebność rosły szybko. W II Ogólnorosyjskim Zjeździe Rad (to ten, na którym w nocy 25/26 X [7/8 XI] 1917 r. ogłoszono dokonanie zamachu stanu) wzięła udział duża grupa delegatów z Ukrainy, w tym prawie połowa to bolszewicy. Bolszewicki zamach stanu w Piotrogradzie (październik/listopad 1917) wywołał dalszą aktywizację bolszewików na terenie całej Ukrainy. W samym Kijowie socjaldemokratyczna UCR wsparła swoimi siłami bolszewików w walce z wojskami wiernymi Rządowi Tymczasowemu i w ten sposób agendy rządowe zostały na Ukrainie zlikwidowane. Między chwilowymi sojusznikami wybuchły walki, m.in. w Kijowie, stłumione przez wojsko wierne Centralnej Radzie, która utrzymała władzę na większej części Ukrainy. Bolszewicy natomiast opanowali rady delegatów robotniczych i utrzymali się w miastach Zagłębia Donieckiego i niektórych innych, w tym w Charkowie, gdzie proklamowali 24/25 XII 1917 Ukraińską Ludową Republikę Radziecką.

*Dekret o pokoju*⁶⁴ oraz (2(15) XI 1917) *Deklaracja praw narodów Rosji*⁶⁵, ogłoszone przez bolszewików, mogły wzbudzić nadzieję dla realizacji narodowych aspiracji Ukraińców. Toteż już w pięć dni później (7(20) XI 1917) Centralna Rada, w *III uniwersale*, proklamowała powstanie niezależnej Ukraińskiej Republiki Ludowej w federalnym związku z Rosją⁶⁶. Trzeci uniwersał zawierał też, ogólnikowe wprowadzie, ale jednak obietnice załatwienia palących problemów społecznych, z kwestią agrarną i ośmiogodzinnym dniem pracy na czele. Po bolszewickim *dekrecie o ziemi*⁶⁷ ogłoszonym w pierwszych godzinach po obaleniu Rządu Tymczasowego w Piotrogradzie, ze sprawą reformy rolnej na Ukrainie czekać nie było już można.

⁶⁴ *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957.* Издательство Академии Наук СССР. Москва 1957, s. 9-11; *История советской конституции (в документах) 1917–1956.* Государственное издательство юридической литературы. Москва 1957, s. 44-47. Są publikacje w języku polskim, ostatnio m.in. w: *Powszechna historia ustroju. Wybór źródeł...*, s. 494-496.

⁶⁵ *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957...*, s. 19-20; *История советской конституции (в документах) 1917–1956...*, s. 57-58; *Powszechna historia ustroju. Wybór źródeł...*, s. 498-499.

⁶⁶ *Исторія держави і права України...*, t. 2, s. 50.

⁶⁷ Dekret II Wszzechrosyjskiego Zjazdu Rad Delegatów Robotniczych, Żołnierskich i Chłopskich o ziemi z 26 X(8 XI) 1917 r. był jednym z trzech pierwszych dekretów bolszewickich, wydanych w pierwszych godzinach po obaleniu Rządu Tymczasowego. Dekret konfiskował bez odszkodowania całą obszarniczą własność ziemską. Z konfiskaty wyłączone były jednak gospodarstwa chłopskie. Dekret o ziemi **znosił na zawsze wszelką prywatną własność ziemi**, lasów, bogactw naturalnych. **Zakazano** jakiegokolwiek **obrotu ziemią**. *История советской конституции (в документах) 1917–1956...*, s. 113; *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957...*, s. 53; zob. N. Reich, *Sozialismus und Zivilrecht. Eine rechtstheoretisch-rechtshistorische Studie zur Zivilrechtstheorie und Kodifikationspraxis im sowjetischen Gesellschafts- und Rechtssystem.* Frankfurt am Main 1972, s. 87; O.C. Иоффе, [w:] *Сорок лет советского права 1917–1957*, t. 1: Период строительства социализма. (ред.) М.Д. Шаргородский, t. 2: Период социализма, (ред.) О.С. Иоффе. Ленинград 1957, t. I, s. 196. Blżej zob. A. Lityński, *Prawo Rosji i ZSRR 1917–1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików).* Krótki kurs, wyd. 2, Warszawa 2012, s. 216 i nast.

Przewodniczący UCR, profesor M. Hruszewski w swojej pracy pt. *Jakiej my chcemy autonomii i federacji* podkreślał, że chodzi o „szeroką autonomię”, która dawałaby możliwość przekształcenia w suwerenne państwo (w „pełne państwo” - повну державу)⁶⁸. Zaledwie w dwa miesiące później Centralna Rada 9(22) stycznia 1918 roku proklamuje Ukraińską Republikę Ludową niezależnym i suwerennym państwem⁶⁹, chociaż przyczyny i okoliczności tak szybkiego kroku jeszcze kilka tygodni wcześniej nie dawały się przewidzieć. Radziecki rząd, czyli Rada Komisarzy Ludowych, już 4(17) grudnia 1917 roku uznał niepodległość Ukrainy⁷⁰. Obok uznania wszakże znalazło się w dokumencie ultimatum, a już (14(27) XII 1917) w Charkowie nastąpiło utworzenie Sekretariatu Ludowego Ukraińskiej Republiki Robotniczo-Chłopskiej – pierwszego rządu radzieckiej Ukrainy⁷¹. Na tym zakończyły się złudzenia o równoprawnym i pokojowym ułożeniu stosunków między Rosją a niepodległą Ukrainą.

Bibliografia

Źródła i literatura cyrylicą ukraińską oraz rosyjską:

Голубко В., *Армія Української Народної республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу*, Львів 1997.

Голубко В., *Концепція Української держави у баченні Симона Петлюри. Вісник Прикарпатського університету. Історія*. - Вип. 23-24. (До 20-ліття утворення кафедри історії слов'ян і 80-річчя професора Петра Федорчака). Івано-Франківськ 2013.

Голубко В., *Українська військова еліта в національному державотворенні 1917-1920 рр.* [w:] *Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І.Франка*, Львів 2004.

Історія держави і права України. Академічний курс, t. 1-2, ред. В.Й. Тацій, А.Й. Порожин, Київ 2000.

Иоффе О.С., [w:] *Сорок лет советского права 1917-1957*, t. 1: *Период строительства социализма*. (ред.) М.Д. Шаргородский, t. 2: *Период социализма*, (ред.) О.С. Иоффе, Ленинград 1957.

Исаев И.А., *История государства и права России*. 4-е издание, Москва 2016.

История отечественного государства и права, ч. 1-2. Ред. О.И. Чистяков, Москва 2006.

История советской конституции (в документах) 1917-1956. Государственное издательство юридической литературы. Москва 1957.

История советской конституции. Сборник документов. 1917-1957. Издательство Академии Наук СССР. Москва 1957.

⁶⁸ *Історія держави і права України...*, t. 2, s. 50.

⁶⁹ *Історія держави і права України...*, t. 2, s. 50; zob. też W. Serczyk, *Historia Ukrainy...*, s. 260; też E. Toczek, *Wstęp do: Konstytucja Ukrainy uchwalona na piątej sesji Rady Najwyższej Ukrainy 28 czerwca 1996 roku*, wstęp i tłumaczenie E. Toczek, Warszawa 1999, s. 7.

⁷⁰ *История советской конституции. Сборник документов. 1917-1957...*, s. 32-33; *История советской конституции (в документах) 1917-1956...*, s. 74.

⁷¹ *История советской конституции. Сборник документов. 1917-1957...*, s. 33-34.

Literatura alfabetem łacińskim:

- Batowski H., *Rozpad Austro-Węgier 1914-1918 (Sprawy narodowościowe i działania dyplomatyczne)*, Kraków 1982.
- Bazyłow L., *Obalenie caratu*, Warszawa 1977.
- Bazyłow L., Wieczorkiewicz P., *Historia Rosji*, Wrocław – Warszawa – Kraków 2005.
- Broué P., *Między Trockim a Stalinem. Chrystian Rakowski – biografia polityczna*, tłum. B. Panek, Wrocław – Warszawa – Kraków 1999.
- Chwalba A., *Samobójstwo Europy. Wielka wojna 1914-1918*, Kraków 2014.
- Cieślak T., *Historia Finlandii*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1983.
- Conquest R., *Wielki terror*, tłum. W. Jeżewski, Warszawa 1997.
- Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania*. Wstęp do polskiego wydania K. Kersten, Warszawa 1999.
- Encyklopedia białych plam*. Radom [EBP].
- Fuller W.C., *Prawdziwy koniec carskiej Rosji. Szpiegomania i zmierzch imperium*, Tłum. M. Kittel, Warszawa 2008.
- Historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych*, red. B. Lesiński, Poznań 1995.
- Hrycak J., *Historia Ukrainy 1772-1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, tłum. K. Kotyńska, Lublin 2000.
- Kowalczyk A.S., *Sawinkow*, Warszawa 1992.
- Leksykon historii świata*, red. A. Bartnicki, Warszawa 1998.
- Leksykon historii świata: Rosja*, red. W. Sienkiewicz, Warszawa 2001.
- Lenin W., *Dzieła wybrane*, t. II, Warszawa 1949.
- Lityński A., *Prawo Rosji i ZSRR 1917-1991, czyli historia wszechzwiązkowego komunistycznego prawa (bolszewików)*. Krótki kurs, wyd. 2, Warszawa 2012.
- Neiberg M.S., Jordan D., *Front wschodni 1914-1920. Od Tannenbergu do wojny polsko-bolszewickiej*. Słowo wstępne D. Showalter, tłum. J. Kozłowski, Poznań 2010.
- Olechno A., *Instytucja prezydenta na tle początków państwowości ukraińskiej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2009, t. VIII.
- Olechno A., *Instytucja Prezydenta w systemie konstytucyjnych organów Ukrainy (1996-2005)*, Toruń 2009.
- Pajewski J., *Odbudowa państwa polskiego 1914-1918*, Warszawa 1985.
- Pajewski J., *Pierwsza wojna światowa 1914-1918*, Warszawa 1991.
- Pamiętnik Mikołaja II*. Opracowanie i przedmowa J. Kutta, Warszawa 2006.
- Pipes R., *Czerwone imperium. Powstanie Związku Sowieckiego*, tłum. W. Jeżewski, Warszawa 2015.
- Pipes R., *Krótką historia rewolucji rosyjskiej*, tłum. W. Jeżewski, Warszawa 2007.
- Pipes R., *Rewolucja rosyjska*, tłum. T. Szafar, Warszawa 1994.
- Powszechna historia ustroju. Wybór źródeł*, wyd. A. Bereza, A. Fermus-Bobowiec, G. Smyk, W.P. Tekely, W. Witkowski. Red. Serii M. Kallas, Warszawa 2015.
- Przebinda G., Smaga J., *Kto jest kim w Rosji po 1917 roku*, Kraków 2000.
- Reich N., *Sozialismus und Zivilrecht. Eine rechtstheoretisch-rechtshistorische Studie zur Zivilrechtstheorie und Kodifikationspraxis im sowjetischen Gesellschafts- und Rechtssystem*, Frankfurt am Main 1972.
- Serczyk W., *Historia Ukrainy*, Wrocław 2009.

Serednicki A., *Symon Petlura – życie i działalność*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne” 1997, nr 1.

Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej, red. W. Roszkowski i J. Kofman, Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa 2004.

Słownik historii XX wieku, B. Bankowicz, M. Bankowicz, A. Dudek, Kraków 1993

Smaga J., *Narodziny i upadek imperium. ZSRR 1917-1991*, Kraków 1992.

Smoleń M., *Stracone dekady. Historia ZSRR 1917-1991*, Warszawa – Kraków 1994.

Smyk G., *Rosyjski model administracji publicznej u kresu Imperium*, [w:] *Nil nisi veritas. Księga dedykowana Profesorowi Jackowi Matuszewskiemu*, red. M. Głuszak i D. Wiśniewska-Jóźwiak, Łódź 2016.

Sobczak J., *Mikołaj II – ostatni car Rosji. Studium postaci i ewolucji władzy*, Warszawa 2009.

Sudopłatow P., *Wspomnienia niewygodnego świadka*, tłum. J. Markowski, Warszawa 1999.

Toczek E., *Wstęp do: Konstytucja Ukrainy uchwalona na piątej sesji Rady Najwyższej Ukrainy 28 czerwca 1996 roku*. Wstęp i tłumaczenie E. Toczek, Warszawa 1999.

Urbankowski B., *Józef Piłsudski – marzyciel i strateg*, Poznań 2014.

Wielka encyklopedia powszechna PWN [WEP].

Streszczenie: Rewolucja 1917 roku w Imperium Rosyjskim zaczęła się w lutym (według kalendarza juliańskiego), czyli w marcu (według używanego w Europie Zachodniej kalendarza gregoriańskiego). Skutkowała w pierwszej fazie abdykacją cara Mikołaja II i w konsekwencji w ogóle zakończyła się era dynastii Romanowych. Władzę w Rosji objął Rząd Tymczasowy. Trwała pierwsza wojna światowa. Rosja ponosiła ciężkie klęski na frontach. Kraj pogrążył się w chaosie. Walczyły ze sobą rozmaite ugrupowania polityczne. Liczne narody podjęły także walkę o oswobodzenie się spod panowania rosyjskiego. Największe znaczenie miały wydarzenia na Ukrainie. Działacze narodowi [nacjonalistyczni?] utworzyli swój organ władzy: Ukraińską Centralną Radę. Na Ukrainie też trwały walki wewnętrzne rozmaitych sił. Jak wiadomo, w październiku/listopadzie 1917 r. w stolicy – Piotrogradzie (poprzednia nazwa: Petersburg) – zamach stanu przeprowadzili bolszewicy, pokonali siły Rządu Tymczasowego i objęli rządy w Rosji. Rozpoczęła się nowa faza wojny, w tym bolszewickiej Rosji z Ukrainą.

Słowa kluczowe: rewolucja 1917, Rosja, Ukraina, walka

UKRAINE FROM PROVISIONAL GOVERNMENT TILL BOLSHEVIK COUP. 100TH ANNIVERSARY OF THE REVOLUTION OF 1917

Summary: Revolution of 1917 in Russian Imperium happened in February (according to Julian calendar) or in March (according to Georgian calendar used in Western Europe). As a result, in the first phase of the revolution, tsar Nicholas II of Russia, abdicated which caused the fall of the Romanov dynasty. The Provisional Government was brought into power. The First World War was ongoing and Russia suffered severe defeats. The country was ruled by chaos, various political groups were fighting against each other. Many nations started their fight for independence from Russian Empire. The most significant events happened in Ukraine. The national (nationalistic) activists set up own governmental authority: Central Council of Ukraine. And there were domestic fights in Ukraine as well. As commonly known, in October / November 1917 Bolsheviks led their forces in Petrograd (modern day Saint Petersburg), then capital of Russia, against Provisional Government, and took over the power in Russia. A new phase of war started, including war between Russian and Ukraine.

Keywords: revolution 1917, Russian, Ukraine, fight